

(Приказ књиге Софије Божић, *Срби у Хрватској 1918–1929*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008)

Најзападнији део корпуса српског народа, који је као велика и компактна верска и национална заједница населио простор средње Европе, од Трста до Сент Андреје и Арада, јесу Срби у Хрватској. Књига Софије Божић *Срби у Хрватској 1918-1929* [\[1\]](#) управо истражује историјске и политичке околности које су овај део нашег народа битно одредиле и уобличиле њихову политичку и егзистенцијалну драму у тескобним временима након Првог светског рата.

Књига представља најуспешније написано дело о историји Срба у Хрватској. Великог обима (853 стране), препуна података из свих области живота, књига даје врло живу и широку слику о њиховом постојању, идентитету, политичким поделама, односу према хрватском националном корпусу и односу према матици. Респектабилан број примарних извора, пре свега новинских натписа из тог времена, записника са седница разних државних институција и других библиографских одредница, омогућио је ауторки врло прецизан увид у живот заједнице која се нашла први пут у истој држави са осталим Србима. Ова чињеница ће се показати кобном, јер када заједничка држава буде, седамдесет година касније, нестала, и опстанак Срба из Хрватске биће доведен у питање. Као да су враћањем на исток, одакле су дошли пет векова раније, затворили круг својих сеоба.

Књига Софије Божић *Срби у Хрватској 1918-1929* пружа увид у почетно стање феномена који можемо назвати нестанак Срба из Хрватске у XX веку. Подељена у неколико поглавља, описује простор (географски и етнички), привредну структуру, начин живота, просвету и културу, политички живот и даје биографске слике.

Прво поглавље под насловом *Обликовање територије Хрватске и српски етнички простор у Хрватској*

отвара проблем дефинисања појма Хрватске у географском, политичком и етничком смислу. У суштини, оно око чега су се у XXв. водила два рата јесу границе државе Хрватске. То је подразумевало и проблем дефинисања српског етничког простора у Хрватској. Ово је данас искључиво тема за историчаре, јер је број Срба који су остали да

живе у Хрватској толико мали да је питање могу ли они својим присуством да мапирају и један посебан простор у тој земљи. Али у периоду који ова књига описује такав простор постоји и госпођа Божић га је обележила линијом
Книн-Бенковац-Грачац-Удбине-Кореница-Слуњ-Војнић-Вргин мост
-Глина-Петриња-Костајница-Новска-Пакрац-Дарувар-Грубишно Поље- Подрavsка Слатина.

Основна карактеристика Срба у Хрватској тог периода јесте рурални простор на коме су насељени. Варошког и градског (Загреб) становништва је веома мало. Животом Срба доминирају традиционални облици балканске сеоске културе. Колективни идентитет се формира на традицији и обичајима, националној историји и митологији. Главна привредна грана је пољопривреда. Индустрија је у повоју и јавља се углавном као прерађивачка и дрвна индустрија. Починье и прво груписање финансијског капитала. Хрватска је у том погледу била најразвијенији део СХС. Године 1916. је основан *Савез Хрватских новчаних завода*

који је заступао интересе новчаних установа. Међу њима се налазе и прве штедионице и банке које носе префикс

српск

е. Међутим, материјалном сфером живота Срба у Хрватској доминира сиромаштво и технолошка заосталост.

Сиромаштво је друга доминаната српске заједнице у Хрватској. Оно подразумева свакодневну борбу за преживљавање, неродне године, неписменост, празноверице, алкохолизам... У најсиромашнијем делу овог простора, Далмацији, има и глади, појачаних последицама рата. Држава СХС покушава да се носи са сиромаштвом формирањем одсека за прехрану, помоћу бескамтних кредита, дељењем бесплатног жита. То је и време првог масовнијег сусрета са модерним начином живота, који полако преобликује и њихов свет. Починье се с механизацијом пољопривреде и увођењем иновација у производњу хране. Понекад је овај судар традиционалног и модерног комичан. Када је 1919. године, у банијском селу Трновац, први пут приказан трактор „мештани су били сумњичави према новоторији, плашећи се да ће повредити утробу земље“.

Урбана култура се развија у варошима које се налазе на рубу овог простора. У питању су етнички и верски мешовите средине у којима се, међу Србима, формира слој малих трговаца и занатлија који живе типичним маловарошким животом. Само у Загребу, најзначајнијој градској средини у Хрватској, формира се значајан слој интелектуалаца, банкара и великих трговаца. Међутим, њихов положај је веома рањив. Изложени агресивном окружењу које често има обележаја расизма, а подељени унутар свог бића између верског и националног порекла и доминантних вредности средине у којој живе и која је изразито хрватско-националистичка, католичка и германофилска, они се најчешће не сналазе и Софија Божић добро закључује : „Очигледно, српско грађанство није у потпуности могло да се одупре изазовима мултинационалне средине у коју је било интегрисно нити да се лако одрекне обичаја и навика друштва које је вековима било загледано у Беч и друга културна средишта Средње Европе и Медитерана” [2] .

Борбу против заосталости модерна европска друштва [3] виде у образовању народа кроз систем школства. На тај начин школа постаје најважније средство „модернизације“. То подразумева прихватање стандардне језичке форме, упознавање са научним сазнањима и изградњу националне свести. У етнички мешовитим срединама овај процес има посебан значај и особености. Таква средина била је и Хрватска тог времена. Школе јесу биле места описмењавања, грађења националне свести, али на начин који је понекад резултирао и националном нетрпељивошћу па и расизмом. Питања писма (ћирилица-латиница) имена језика (српски или хрватски) и националне припадности извори су сталних сукоба. У овом периоду се школује и васпитава генерација која ће најактивније учествовати у грађанском рату и комунистичкој револуцији 1941-45. Стање просвете у доминантно српским крајевима Хрватске је било веома тешко. Велики је број неписмених (у Хрватској са Славонијом 32%, у Далмацији 49,48%) с једне стране и недовољан број школа, с друге. Сиромаштво и лоши услови живота просветног кадра, мањак квалитетног школског простора, недовољан број књига, народ

сирових

обичаја (у госпићкој гимназији ученици шаљу писма упозорења и прете смрћу наставницима тражећи прелазне оцене). Напори на просвећивању народа дају слабе резултате. Традиционализам оличен између осталог и у усмености као доминирајућем нарративу, главно је обележје српске заједнице у Хрватској. Како је Краљевина СХС грађена на идеологији интегралног југословенства, требало је да школе буду и место обликовања новог идентитета. Али тога често није било. Пошто није било времена да се однегује нови наставни кадар, у школама су предавали наставници који су у учионице донели своје политичке ставове. Они су некада били у складу са владајућом идеологијом, а некада у супротности. Та супротност је често прелазила у нетрпељивост и мржњу претварајући школу у место сукоба. Повода је било доста. Ћирилица, која је уведена у употребу као равноправно писмо, заправо је игнорисана од стране наставника Хрвата. Питања имена језика, односа према монархији, националним симболима, унутрашњем уређењу државе и сва остала, која су мучила целу државу, преносила су се и на школу. У њој се национално и политичко опредељење није крило, и тачно се знало ко је лојалан грађанин унитарне државе, а ко подржава сепаратизам хрватских националистичких станака. Ово је стварало напетост која се понекад завршавала сукобима. Таквих примера је много и Софија Божић их прецизно наводи

[4]

. Држава покушава да стање поправи, али сви покушаји су подједнако неуспешни и утисак је да је школа место где се негује политички и национални екстремизам.

У области културе Срби се боре за свој идентитет разапети између традиционалног Српства, прокламованог Југословентва и националистичког идентитета хрватске заједнице који поприма све екстремнији вид. У организационом смислу Срби су организовани у певачка друштва којих има око 80, у културно-просветна друштва, соколска друштва и женска друштва. Оно што слаби њихов положај у заједници је подељеност ових друштава на она која негују југословенски дух и она која негују српство.

Пред све јачим и борбенијим хрватским национализмом ова подела је свакако слабила снагу српске заједнице.

За српски идентитет, његово обликовање и одбрану црква је увек била од посебног значаја. Период 1918-29. је карактеристичан по крајње противречним утицајима и тенденцијама. Наизглед, то је доба јединства, јер се после више од 300 година српска црква први пут организационо уједињује. У исто време, утицај цркве и њеног учења све је мањи и стално опада. Ово је време великих (псеудорелигиозних) идеологија 20. века које нуде свеобухватни поглед на свет и коначно спасење. Оне негирају Цркву, њено учење и њен концепт спасења кроз живот у Христу. Црква се налази у дефанзиви, делимично и због приступа вери који често нема одговоре на питања и изазове савременог света. Српска православна црква се у Хрватској судара и са растућим хрватским национализмом. Најзначајнији покушај СПЦ да се организационо стабилизује на простору Хрватске је покушај оснивања Православног теолошког факултета у Загребу. Међутим, отпор је био тако јак да је, указом краља Александра, факултет затворен већ 1924. године.

Посебно вредан део књиге је онај у коме ауторка врло успешно демистификује и демитологизује однос Срба из Хрватске (*Срби пречани*) и Србијанаца. Често горка и потресна, та демистификована слика сложених и противречних односа доминира целом књигом

Срби у Хрватској
. Њен

лајт-мотив су стереотипи који владају међу Србима, подељеним не само рекама него и предрасудама које су наталожили векови одвојеног живота. Ти стереотипи и предрасуде су у новој, заједничкој држави добили потпуно друго значење. Заједнички живот почиње у сјају победе и с великим надама. За сликара Марка Мурата, Дубровчанина, из рушевина Београда „сјала је дивна тајанствена ауреола мучеништва, славе; ширила се слобода над целокупним нашим народом...”

[5]

. И политички лидери Срба у Хрватској гледају на Србију с дивљењем и захвалношћу. Али врло брзо појављују се сумње, а затим и изражени анатагонизам између две политичке елите. Све више се инсистира на разликама, а лични сукоби и суревњивости се преносе на опште односе. Српска политичка елита у Хрватској оптужује србијанску елиту за „непознавање пречанских прилика”, за менторски и турски став према пречанима, да је Србија за пречане затворена и да Србијанци још држе фронтоне на Дрини, Сави и Дунаву”

[6]

. Једна од најзанимљивијих културних фигура између два рата, Србин из Хрватске Љубомир Мицић, оснивач *Зенита* и творац идеје *барбарогенија*

, у свом чланку пуном жучи

Хвала ти Србијо лепа

оптужује српску средину за ускогрудост и игноранцију и тражи „дај већ једном да живи а не само да се умире Србијо”

[7]

. У политичком смислу овај антагонизам добија свој израз у деловању Светозара Прибићевића и његове Самосталне демократске странке. Човек велике страсти, нарцизма и егоцентризма, агресиван у наступу и често врло груб у изразу, постепено се од српства окреће ка савезу са хрватским националистима и коначно завршава у коалицији с Хрватском сељачком странком, изазивајући потпуни расцеп у српском политичком телу у Хрватској. Али најдаље одлази његов брат Адам и извесни Бранко Машић. Такви политички ставови су припадали расистичком поимању света, који се као идеологија у то време обликовао у Средњој Европи. Њихово виђење Србијанаца преломљено је кроз призму хрватског национализма. Разлика између Србијанаца и пречана је, верују, непремостива. То је разлика између Западне и Источне цивилизације, односно разлике између западног и источног човека. Западњаци, којима припадају пречани су „осећајнији, топлији, непосреднији, занесенији, мање егоистични, док су други леденији, реалистичнији, себичнији.”

[8]

По том вредносном систему источњаци су људи ниже културе, примитивнији. Тврди да је сусретом два света (Србије на Истоку и пречанских крајева у Аустроугарској на западу) заустављен талас демократизације која је успостављена у Хабзбуршкој монархији.

Бранко Машић иде и даље, па тврди да су у питању две културе, једна пречанско-германска и хрватско-германска, напреднија, супериорнија, развијенија, и друга српско-арнаутско-турска, заостала и инфериорна. Овај ракол између пречанске и србијанске елите је био у исто време и раскол унутар српског етничког корпуса у Хрватској, односно између дела елите и народа. Народ, претежно сељачки и традиционалистички, био је ближи Србији. То се видело и у резултатима избора, где највише гласова добијају две странке које имају седишта у Београди: Радикална и Демократска странка. Овај раскол унутар заједнице Срба у Хрватској злокобно наговешта време Другог светског рата када ће српска грађанска елита у Хрватској својим аутсајдерством отворити врата новој елити која се наметнула као доминанта управо у овим крајевима – Комунистичкој партији Југославије.

Политичке поделе иду и линијом сукоба водећих политичких странака. Радикална странка има изразиту националну политику, Демократске странке је пројугословенска, унитаристичких опредељења, а Самостална Демократска Светозара Прибићевића се приближава Хрватској сељачкој странци и њеном сепаратизму.

Посебан напор ауторка је показала у покушају да објасни корене српско-хрватског сукоба и српско искуство са хрватским национализмом. Ова тема је после Другог светског рата била табу за историчаре, али је зато предмет најшире политичке манипулације деведесетих годинама XX в. и са српске и са хрватске стране. Софија Божић сагледава ово питање као научница, користећи примарне историјске изворе и становишта и српских и хрватских историчара. У широкој фресци сукоба који су се појачали у моменту кад је створена заједничка држава, наводећи велики број конкретних

случајева испољавања антисрпске мржње и расизма, ауторка сугерише закључак о коренима нетрпељивости. Анимозитет се јавља још од првих сеоба Срба у XV веку на простор тадашње Банске Хрватске опустошене турским нападима. Усељени као привилеговани слој ратника и слободних сељака, они су сметња и хрватском племству које би да их укмети и Католичкој цркви, јер су иновјерни и хрватском сељаштву, јер су слободни, привилеговани и често имућнији. Деветнаестовековном хрватском национализму они су препрека на путу успостављања јединственог политичког народа који би био основа стварању националне хрватске државе. Коначни закључак творца хрватске националистичке идеологије био је да се Хрватска не може обликовати као држава Хрвата док сви Срби не нестану. Прво их је требало дехуманозовати, приказати као нижу расу, *нечисту пасмину* и *реметилачки фактор*, а затим и физички уништити. Све ове идеје су биле обликоване већ крајем XIX века. Кад је, међутим, почетком XXв., уместо позитивног разрешења хрватског државног питања, дошло до неочекованог исхода Првог светског рата у коме је победила Србија (примитивна, оријентална, бизантинска у очима хрватских националиста) страх и мржња су се још јаче разбуктали. Уместо да добију своју самосталну, католичку, средњоевропску државу, хрватски националисти су принуђени да, као одраз крајње нужде, уђу у државни савез са Србијом. Шок који је тиме изазван и осећај да су откинути од свог природног (католичког и средњоевропског) окружења довео је до разбуктавања огромне агресивности која ће у Другом светском рату експлодирати као разобручено насиље. Ауторка С. Божић цитира хрватског историчара Иву Банца који каже да је за Стјепана Радића Југославија била нужно зло коме се приклонио када су пропали сви други планови о формирању независне хрватске државе. Од тренутка распада Аустроугарске, хрватска политичка елита, доминантно националистичка, прихвата југословенску државу само као крајњу нужду, а никако као трајно решење. По томе се суштински разликује од политичког става српске елите и велике већине српског народа који у Југославији види остварење својих вековних тежњи за слободном државом, довољно великом да обједини цео српски етнички простор (изједначен са штокавским говорним подручјем) и довољно моћном да игра пресудну улогу на Балкану. Југославија је за Србе значило коначно ослобођење, што подразумева суверено владање својим етничким простором и располагање свим ресурсима (економским, људским, саобраћајним, одбрамбеним и др). Суштинску разлику између српског и хрватског националног концепта и раскол који је настао неће касније успети да премосте ни комунисти.

Од момента када се невољно нашла у заједничкој држави, хрватска национална елита се прилагођава насталој ситуацији, покушавајући да извуче што више користи за сопствене политичке циљеве. Служећи се оперативном политичком тезом о великосрпској хегемонији ХСС успева да хомогенизује хрватски народ и да, стварањем хрватске Бановине, у оквиру Југославије стекне прилеговани положај. У то доба, теза о великосрпској хегемонији доминира политичном пропагандом хрватског покрета. Софија Божић у својој књизи аргументовано доказује да је таква теза била неутемељена, пре свега зато што српска елита нема инструмената којима би ову хегемонију успоставила. Србија је из рата изашла као потпуно разорена земља без базичне инфраструктуре. Она је и пре Рата била слабије развијена од Континенталне Хрватске, а сада се нашла у

економски инфериорном положају. Хрватска и Словенија имају 1919. године 960 фабрика, а Србија свега 70. Центар финасијског капитала је у загребачким банкама (две милијарде динара у односу на 2,5 милијарде, колико је укупно било капитала у југословенским банкама). Загреб је постао, од некада провинцијског града Аустроугарске, најважнији привредни центар Краљевине СХС. Једна од омиљених теза хрватских националиста је била да Краљевином СХС владала српска бирократија. Софија Божић износи прецизне податке, па наводи да је у Славонији 1921. године било укупно 2.112 чиновника, од чега 206 Срба, што износи 9,70 %, док је удео Срба у популацији био 23,40 %. Дакле, осим у војсци, у државним институцијама нема српске доминације. Српска елита није могла да оствари хегемонију над осталом Југославијом, не зато што није хтела, већ зато што то није могла. Хрвати ће у Југославији постати политички и економски фактор од прворазредног значаја, за разлику од Аустроугарске, где су били политички безначајни (као и Срби). Ово је суштина историјске драме међуратне Југославије. Они који су је хтели нису имали снаге да је контролишу, а они који су имали економске и политичке снаге, нису је хтели и радили су на њеном рушењу. То ће се у великој мери поновити и са Другом Југославијом.

Својом књигом *Срби у Хрватској 1918-1929* Софија Божић дала је до сада најобјективнији и на релевантним изворима утемељен приказ историје српске заједнице у Хрватској, у тренутка уласка у заједнички државу са другим Србима и осталим југословенским народима. За српску историографију и културу уопште било би драгоцено да госпођа Божић, са истом снагом и објективношћу, заокружи историјску драму Срба у Хрватској током XXв., обележену два трагедијама, из година 1941. и 1995.

[1] Софија Божић, *Срби у Хрватској 1918 – 1929*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008.

[2] Исто, стр. 226.

[3] Краљевина СХС је била модерно европско друштво пре свега по уверењу своје елите да је њихова мисија промена друштва у смислу напуштања традиционалних односа и изградња модерних односа базираних на рационализму, научном знању и просвећености.

[4] У огулинској гиманзији професор веронауке Стојан Жарковић 1929. г. тужи колегу Винка Дорчића, јер је ученицима представљао Србе у неповољном светлу. Новог Градишки у дневнику неко прецртава све што је написано ћирилицом. У Глини вероучитељ основне школе Мартин Бенешаћ вређа своје колеге речима да само Хотентоти и некултурни људи могу бити монархисти.

[5] *Срби у Хрватској 1918 – 1929*, стр. 401.

[6] Исто, стр. 418.

[7] Исто, стр. 419.

[8] Исто, стр. 432.